

ל א ד י נ א ר

מחקרים בספרות, במוסיקה ובהיסטוריה של דוברי הלאדינו

עורכים
יהודית דיסון ושמואל רפאל

המכון לחקר יהדות שאלוניקי, תל-אביב
תשנ"ח (1998)

הספר רואה אור בסיוע:
המכון לחקר יהדות שאלוניקי
קרן שאלוניקי למחקר ספרות לאדינו ע"ש שלמה ראובן מרדכי ז"ל,
אוניברסיטת בריאילן

©

כל הזכויות שמורות למכון לחקר יהדות שאלוניקי, תל-אביב

עריכת הלשון: חיה אלחייני
עיצוב ועימוד: אירית מקמל
עיצוב העטיפה: דוד פאר-לב

תוכן העניינים

בספרות

13	ספרות ההלכה בקושטא בשנים 1750-1900	לאה בורנשטיין-מקובצקי
23	קווים לתולדות הפיוט והשירה העברית ביוון	בנימין בר-תקוה

מלשון ללשון

37	תנ"ך פירארה : טקסט וקונטקסט	משה אורפלי
61	הרכיב העברי בלאדינו של הגדות הספרדים	אורה (רודריג) שוורצולד

מן המוסיקה ומן הפולקלור

	מוסיקה עות'מאנית קלאסית בקרב יהודי שאלוניקי	אדווין סרוסי
79	לוס קאנטיס דיל אינסינדיין - התבערה הגדולה של שנת 1917 בשאלוניקי	שמואל רפאל
93	והשתקפותה בשירה העממית בספרדית-יהודית	

בין טקסט לטקסט

	מחלוקת והסכמה - ספרדים ומוסתערבים בחלב	ירון הראל
119	דרשת "כתב החירות" של ר' משה אלמושנינו : עיון פילוסופי או מקור היסטורי?	שאול רגב
139		

בפתח הקובץ

קובץ המחקרים הייחודי הזה הוא פרי יזמתו של אינג' א"ח רוסו, יו"ר המכון לחקר יהדות שאלוניקי בתל-אביב, שביקש ליחד אחד מפרסומי המכון לעבודותיהם של חוקרים באוניברסיטת בר-אילן שנגיעה להם במחקר ובהוראה של הספרות, הלשון, המוסיקה וההיסטוריה של היהודים-הספרדים דוברי הלאדינו. שיתוף הפעולה המחקרי הפורה ורב השנים בין המכון לחקר יהדות שאלוניקי ובין המדור לחקר ספרות הלאדינו באוניברסיטת בר-אילן הוא שתרם להיענותם של שניים מחוקרי המדור הזה לאתגר שמציבה עריכת קובץ שהוא משום צומת לדיסציפלינות השונות בחקר הלאדינו.

ככותרת מאגדת לקובץ המאמרים שלפנינו בחרנו בפועל **לאדינאר**, שהוא מן הפעלים היותר עתיקים בלשון מגורשי ספרד; ונתייחד בשפת היהודים-הספרדים למשמעות 'העתקה' של המקרא ותרגום המקראות מן העברית ללשון הספרדית שנשתגרה בפיהם. מן הפועל הזה נגזר גם השם "לאדינו", המזוהה כפי כולל כספרדית העתיקה שנשתמרה עד עצם היום הזה כפי צאצאיהם של היהודים-הספרדים ממגורשי ספרד.

בקובץ שלפנינו משתקפים כיווני המחקר המתפתחים של הספרות, הלשון, המוסיקה וההיסטוריה של דוברי הלאדינו. עולם הרוח והיצירה של היהודים-הספרדים, שעד לפני עשור או שניים נתפס כאוטורי וכמעט שנדון לשיכחה, מתגלה אט-אט בשלל גווניו וצורות. מתרבים העוסקים בחקרו ומתרחבים המאמצים והניסיונות להביא לידי שימורו ולהפצתו בקרב דור צעיר של לומדים ומתעניינים. כינוסים בארץ ובחוץ-לארץ, פרסומים בכמות מחקריות שונות ומגוונות, הגילוי והחשיפה של ארכיונים לספרות לאדינו, וכן הקמת הרשות הלאומית לתרבות הלאדינו שבראשה עומד נשיאה החמישי של מדינת ישראל מר יצחק נבון - כל אלה תורמים ומעשירים את ענף המחקר של עולם מרתק זה, שעתידי מחקרי עוד נכון לו.

בקובץ ארבע חטיבות, ושמן מעיד על תוכנו: בספרות, מלשון ללשון, מן המוסיקה ומן הפולקלור, בין טקסט להיסטוריה. את **החטיבה הספרותית** פותח מאמרה של הד"ר לאה בורנשטיין-מקובצקי מן המחלקה להיסטוריה של עם ישראל, המציג את כיווניה של הספרות הרבנית שנכתבה בקהילות דוברות הלאדינו באימפריה העות'מאנית למן אמצע המאה השמונה-עשרה ועד לראשית המאה העשרים. המאמר דן באופייה של ספרות ההלכה ובמגמות המחקר העתידי שלה. הפרופ' בנימין בר-תקוה, ראש המחלקה לספרות עם ישראל, זורה אור על אחד מענפי המחקר הפחות מפותחים של ספרות היהודים-הספרדים דוברי הלאדינו - חקר הפיוט. הכותב עומד על החשיבות שיש למחקר הפיוט שנוצר כ"ארץ יון ובסביבותיה" וזיקתו למרכז שבספרד, ומצביע על הקשיים המרובים בדרכו של חוקר הפיוט של חבל ארץ זה.

בחטיבה **מלשון ללשון** מאמרו של הפרופ' משה אורפלי מן המחלקה להיסטוריה של עם ישראל, המעלה סוגיות הקשורות לתרגומי המקרא בלאדינו. המאמר מתמקד בתנ"ך פירארה שראה אור בשנת ש"ג (1533), שהוא תרגום המקרא השלם באותיות לאטיניות, בכתב גותי, עם מאפיינים גרפיים של המאה החמש-עשרה. טקסט התרגום של תנ"ך פירארה מייצג דגם צח ובהיר לשיטת התרגום המזוהה בלאדינו עם הפועל לאדינאר והוראתה "העתקה". המאמר עוקב אחר כמה מן השינויים הטקסטואליים שבגוף התרגום לאור משמעותם בהקשר התאולוגי, ותרומה ייחודית לו לשרה המחקר של תרגומי המקרא בלאדינו - שדה שבשנים האחרונות הולך ומתפתח. הפרופ' אורה (רוזריג) שורצולד מן המחלקה ללשון העברית מעשירה את המחקר בעיונה ברכיב העברי בלאדינו של הגרות הספרדים. המאמר סוקר את ההגרות שבמאגר הממוחשב שהכינה החוקרת לשם חיבור מילון הגרות הספרדים בלאדינו, ועוקב אחר הרכיב העברי שבהגרות אלה תוך בחינתו הפונקציונלית והלשונית.

במוסיקה ובפולקלור עוסקים שני מאמרים. מאמרו של הפרופ' אדווין סרוסי, ראש המחלקה למוסיקולוגיה, מציג את המוסיקה העות'מאנית הקלאסית שהתפתחה בקרב יהודי שאלוניקי, בוחן את מעמדה בקהילה ומתאר את שלבי התפתחותה בתור אסכולה מוסיקאלית עצמאית. הד"ר שמואל רפאל מן המחלקה לספרות עם ישראל דן בקבוצת שירים בלאדינו שנשתמרו על לחניהם במסורות שבעל פה, ועניינם שרפת תרע"ז (1917) שהחריבה את שאלוניקי היהודית. המאמר עוקב אחר תהליכי מסירתם בעל-פה של השירים הללו תוך השוואת גרסאותיהם למקורות היסטוריים בלאדינו.

חותמים את הקובץ מאמרים שבין **טקסט להיסטוריה**. מאמרו של הד"ר ירון הראל מהמחלקה להיסטוריה של עם ישראל עוסק במגורשי ספרד שהתיישבו בחלב. הכותב מציג את יחסי הכוחות שבין מגורשי ספרד ובין מוסתערכים בחלב תוך שהוא מעלה הדגמה מחלוקת והסכמה. הארת אזור זה של תרבות הלאדינו, שרכ בו הסתום על הברור, הוא משום תרומה חשובה למחקר. הד"ר שאול רגב, ראש החוג המשולב במדעי היהדות, מתמקד ב"כתב החירות" שחיבר ר' משה אלמושונינו הנחשב לאחד מענקי הרוח הספרדים שלאחר גירוש ספרד. הכותב מקדים דברים על ייחודה של הדרשה כז'אנר ספרותי ומתמקד בדרשה של אלמושונינו ובהלכי הרוח והתקופה שעולים ממנה. נברך כאן על יזמת המכון לחקר יהדות שאלוניקי שראה בחשיבותו של קובץ זה, ודאג להעמידו לפני הרבים במתכונת נאה. יבוא על התודה והברכה אינג' א"ח רוסו שלא חסך כל מאמץ למן היום שבו החלה המחלקה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן את המחקר וההוראה של ספרות הלאדינו, ותמיד עמו עצה טובה להעשרת תחומי הפעילות המחקרית ולגיוונה; יזכה לאריכות ימים, לבריאות טובה ולהמשך עשייה פורה. תודה מיוחדת שלוחה לגב' חיה אלחייני שטרחה על כתבי היד בדייקנות ובקפידה רבה ולגב' אירית מקמל שברוב כישרון ומיומנות עמלה על עיצובו הגרפי של הקובץ ועל הכנתו לדפוס. כן שלוחה התודה לכל אלה שתרמו לפרסום תקין ונאות של המאמרים. בהפצת תרבות הלאדינו ובשימורה - נתברך כולנו.